

**Гулінчук Р.М.,
науковий співробітник лабораторії еколого-
економічної оцінки природних ресурсів агросфери,
Інститут агроекології і природокористування НААН**

СУТНІСТЬ ПОТЕНЦІАЛУ ЗЕМЕЛЬ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО ПРИЗНАЧЕННЯ

Постановка проблеми. В економіці України земельні ресурси відіграють провідну роль, оскільки вони є базою для виробництва продовольства та сировини для промисловості. Сьогодні загальна площа сільськогосподарських земель в Україні становить близько 70% всієї території держави (40% світових запасів чорноземів та інших родючих ґрунтів). Але, на жаль, ефективність землекористування є найнижчою в Європі. До того ж, ступінь розораності земельної площі складає близько 54% (при гранично припустимому рівні в 40%), порушено екологічно допустиме співвідношення площ ріллі, природних кормових угідь, лісових насаджень. Інтенсифікація землеробства, збільшення навантаження на земельні ресурси, безконтрольне застосування засобів хімізації в умовах низької технологічної культури призводять до погіршення якості ґрунтів, зниження їх родючості, розвитку ерозійних процесів.

Тому в сучасних умовах господарювання питання ефективного використання потенціалу земель сільськогосподарського призначення вимагають глибокого наукового дослідження й практичного розв'язання. Але перед тим як вирішувати дані проблеми, необхідно визначитися з поняттям потенціалу земель сільськогосподарського призначення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням питання потенціалу земель сільськогосподарського призначення займалися Авраменко Т. П., Котикова О. І., Величко В. А., Грібахо О. О., Питуляк М. В., Монахов С. В., Смагін Б. І., Акіндінов В. В. та ін. Проте, дослідження цих вчених зосереджено на ресурсному, природно-ресурсному та виробничому потенціалах, а питання ефективності використання економічного потенціалу є висвітленими недостатньо та малодослідженими.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження сутності потенціалу земель сільськогосподарського призначення.

Виклад основного матеріалу дослідження. В економічній літературі немає єдиного трактування такого терміну як «потенціал земель сільськогосподарського призначення». Це не дає можливості здійснити об'єктивний аналіз використання потенціалу земель сільськогосподарського призначення. Для розкриття сутності даної економічної категорії розглянемо що означає термін «потенціал» та які його складові.

В широкому сенсі потенціал – це засоби, запаси, джерела, які є в наявності і можуть бути мобілізовані, приведені в дію, використані для досягнення певної мети, здійснення плану, вирішення якого-небудь завдання; у вузькому сенсі – можливості окремої особи, суспільства, держави в певній сфері.

Можна говорити, що потенціал – це межа людських пізнань про внутрішні, приховані можливості результативного використання досліджуваного об'єкта, які можуть бути кількісно оцінені і в кінцевому рахунку реалізовані при ідеальних умовах практичної діяльності [1, с. 7].

У такому разі поняття «потенціал» представляє собою межу людських пізнань про максимально можливий розмір результативності використання ресурсів в ідеальних умовах організації конкретної господарської діяльності, при найбільш повному задоволенні різноманітних потреб суспільства.

В кінці 1970-х – початку 1980-х рр. вийшло багато публікацій, в яких розглядаються різні аспекти поняття «потенціал». Проте у більшості робіт відзначається важливість вивчення проблем оцінки потенціалу і вказується на існування значних відмінностей у визначенні самого поняття «потенціал», його сутності, складу і співвідношення з іншими категоріями.

В енциклопедіях зміст поняття «потенціал» характеризується як сукупність усіх наявних засобів, можливостей, продуктивних сил і т. ін., що можуть бути використані в якій-небудь галузі, ділянці, сфері; запас чого-небудь; резерв, приховані здатності, сили для якої-небудь діяльності, що можуть виявитися за певних умов; потенціал (лат. potentia) – сила, могутність, сукупність наявних ресурсів, можливості продуктивних сил, що можуть бути використані; економічний потенціал – сукупність економічних можливостей держави (або об'єднання держав), які можуть бути використані для забезпечення всіх матеріальних потреб (виробництва, оборони, особистих потреб населення і т. ін.).

Так, у «Словнику іноземних слів» Васюкової І. А. наводиться тлумачення терміну «потенціал» як «міць, сила» [2, с. 140]. У «Етимологічному словнику російської мови» відзначається походження слова «потенційний» як запозиченого в ХІХ столітті з французької мови, де «potentiel» (з латинської

«potentialis», похідного від «potens») – «могти», буквально «здатний бути» [3, с. 250]. У Великій Радянській Енциклопедії приводиться визначення терміна «потенціал» як «засоби, запаси, джерела, які є в наявності і можуть бути мобілізовані, приведені в дію, використані для досягнення певних цілей, здійснення плану; рішення якої-небудь задачі; можливості окремої особи, суспільства, держави в певній області» [4, с. 300].

Наведене у Великій Радянській Енциклопедії широке трактування терміну «потенціал», дозволяє застосувати його до різних галузей науки і діяльності людини в залежності від того, про яку силу, засоби, запаси, джерела йдеться. Це тлумачення містить в собі два аспекти: наявність ресурсів і цільову спрямованість їх використання.

Азріліян А. Н. та інші пропонують розуміти під потенціалом «сукупність наявних засобів, можливостей у якій-небудь області» [5, с. 400]. У наукових публікаціях можна зустріти й інші підходи до розглянутої проблеми. Так, Рябова Т. Ф. трактує потенціал як сукупність наявних факторів виробництва, інтелекту, виробничих резервів і можливостей, здатних забезпечити випуск високоякісних товарів, необхідних для задоволення всебічних запитів різних категорій населення країни [6, с. 250].

Однак слід розрізняти поняття «потенціал» і «потенція», які в економічній літературі нерідко ототожнюються. Обидва ці терміни походять від латинського «сила» і розрізняються за трьома основними моментами:

1. Потенція визначається невиявленими, ще не розкритими, несформованими і неупредметненими можливостями. Перетворитися на реальні можливості (тобто потенціал) вони можуть тільки в процесі економічної діяльності. Поняття «потенціал» характеризується можливостями реальними, конкретними, фіксованими, сформованими в процесі якої-небудь економічної діяльності, проте, в даний час нереальними з якихось причин, але які перебувають у готовому і реальному вигляді.

2. Для розглянутих понять загальними елементами є ресурси, що дозволяють реалізувати наявні можливості. Однак, поняття «потенція» включає такі ресурси, які створюють приховані можливості. Поняття «потенціал» створюють ресурси, що володіють дієвими, конкретними, вивченими можливостями, які вже в даний час можуть використовуватися в суспільному виробництві.

3. Якщо розглядати поняття «потенціал» по відношенню до окремого працівника, підприємства, суспільства, то воно виражає реальні здібності до використання наявних ресурсів для досягнення наміченої мети. Поняття «потенція» відображає лише теоретичну здатність окремого працівника, підприємства, суспільства до використання ресурсів і створення матеріальних благ і послуг, що не враховує реальні умови відтворення. Виробничий потенціал підприємства відображає реальну, фактичну здатність до створення максимального обсягу матеріальних благ з урахуванням конкретних ресурсних обмежень, збалансованості трудових і матеріальних ресурсів.

У науковий оборот поняття «потенціал сільського господарства» ввійшло на початку другої половини ХХ століття, тоді вчені пов'язували його з кінцевими результатами. З часом, в міру того як розвивалася теорія ефективності, стала приділятися увага ресурсному потенціалу. У зв'язку з переходом до ринкових відносин актуальність такої категорії зростає [7, с. 148].

При вивченні процесу виробництва вчені використовують такі терміни: економічний потенціал; виробничий потенціал; агроекономічний потенціал; народногосподарський потенціал; науково-технічний потенціал та ін. [8, с. 30].

Існує певна ієрархія потенціалів, вищим з яких є економічний потенціал. Його зміст і структура визначають суть і зміст виробничого та інших потенціалів, оскільки всі вони є складовими частинами економічного потенціалу.

Економічний потенціал національної економіки базується на потенціалах трьох його складових: науково-технічного, виробничого та невиробничого сфери.

Науково-технічний потенціал представляє сукупність трудових і матеріальних ресурсів, науково-технічних знань і виробничого досвіду, якими володіють. Його можна представити як сукупний процес наукової діяльності та виробництва, що включає в себе наступні структурні елементи, що утворюють єдине ціле: кадровий склад, матеріально-технічну базу, інформаційні ресурси.

Базою економічного потенціалу, його основою, виступає виробничий потенціал, який об'єднує можливості усіх галузей сфери матеріального виробництва, їх здатність створювати сукупність матеріальних благ.

Важливою складовою частиною економічного потенціалу є можливості галузей невиробничого сфери по наданню різноманітних послуг населенню та виконання різних видів робіт з його обслуговування та ін., тобто потенціал невиробничого сфери [9, с. 12-13]. Термін «виробничий потенціал» вказує, що змістом даної категорії є продуктивні сили, і відображає не фактичні результати виробництва підприємств і регіонів, а їх потенційні можливості у досягненні цих результатів, при належному використанні факторів виробництва. Виробничий потенціал – це сукупність органічно взаємопов'язаних ресурсів сільськогосподарського виробництва, що дозволяють досягати при заданих умовах об'єктивно обумовленого рівня господарських результатів [10, с. 8]. Як економічна категорія виробничий потенціал – це можливий обсяг виробництва продукції та доходу при певних соціально-економічних і природно-кліматичних умовах. Під виробничим потенціалом підприємства розуміється

максимально можливий випуск продукції за якістю та кількістю, які в умовах найбільш ефективного використання всіх засобів виробництва і праці, наявні у розпорядженні підприємства [11, с. 237].

Більшість вчених в економічний потенціал включають вартість земельних угідь, трудових ресурсів, виробничих запасів та витрати на створення соціальної структури. Дане визначення потенціалу близьке за своїм змістом до поняття ресурсного потенціалу, але при цьому використовуються занадто різнопорядкові категорії. Тому економічний потенціал вважають узагальнюючим поняттям, який охоплює матеріально-технічну основу та залежить від національного багатства країни, що складає, з одного боку, продуктивні сили, а з іншого – виробничі відносини. А здатність підприємств виробляти продукцію залежить від сукупної забезпеченості ресурсами. Наслідком розходжень останньої є неоднакова здатність господарств виробляти продукцію [12, с. 92].

Деякі економісти ототожнюють поняття «ресурсний», «економічний», «виробничий», «господарський потенціал». Під виробничим потенціалом розуміють виробничі можливості виробляти продукцію [13, с. 33]. Наприклад, В. Кудінова при визначенні виробничого потенціалу використовує наявність виробничих і нормативних ресурсів та рівень їхньої віддачі. Але виробничі потенціали двох об'єктів з однаковими за кількістю і якістю ресурсів через різні чинники можуть істотно відрізнятись [14, с. 8].

Андрійчук В. Г. характеризує виробничий потенціал як сукупність органічно взаємозалежних ресурсів, що дозволяють досягати відповідного рівня господарських результатів [12, с. 92], а В. Гусаков – як сукупність ресурсів і умов господарювання, що забезпечують виробництво відповідної кількості і якості продукції.

Не заперечуючи визначення поняття «ресурсний потенціал», земельні ресурси можна розглядати як його структуроутворюючі елементи, а їх – як необхідність їхньої оптимізації. Оскільки використання землі визначається рівнем розвитку продуктивних сил і земельних відносин, то їх не можна зводити тільки до кількісного співвідношення. З погляду економічної теорії ресурсний потенціал слід розглядати як матеріальну умову відтворення земельних ресурсів [15, с. 562]. Поняття «земельні ресурси» подібне поняттю «земля», а останнє – змістовно заповнюється конкретним дослідженням [15, с. 360].

Тому не потрібно плутати економічний потенціал з виробничим чи ресурсним потенціалом, між цими категоріями є суттєва різниця, так, наприклад, виробничий потенціал можна розглядати складовою частиною економічного. Недолік існуючих досліджень - у вузькому статистичному підході до характеристики економічних процесів.

Виділена класифікація потенціалів існує у взаємозв'язку, але ніяк не тотожна. Виникає необхідність перегляду ряду методологічних підходів у дослідженні процесу відтворення потенціалу земельних ресурсів.

Ми вважаємо, що оцінку потенціалу земельних ресурсів потрібно розглядати в сукупності, тобто як економічний, так і ресурсний та виробничий потенціал. Виходячи з цього і використовуючи вже наявні в науці розробки, можна сформулювати визначення поняття «потенціал земель сільськогосподарського призначення» як максимально можливого розміру результативності використання земельних ресурсів в оптимальних умовах організації сільськогосподарського виробництва з метою досягнення економічного ефекту, при найбільш повному задоволенні потреб суспільства та збереженні навколишнього природного середовища.

Отже, сільськогосподарське виробництво пов'язане з використанням багатьох видів аграрних ресурсів довкілля, де земельні ресурси виступають інтегруючим ресурсом, через який інші види ресурсів реалізують свої функції.

Безумовно, розширене відтворення земельних ресурсів є пріоритетним у контексті забезпечення гармонійно збалансованого розвитку вітчизняного продовольчого комплексу. Проте проблема збереження кількості та якості природних ресурсів, по відношенню до яких проводиться розширене відтворення, є не менш значущою. Підвищення ефективності використання потенціалу земельних ресурсів є актуальним завданням, але їх збереження після проведення заходів щодо розширеного відтворення є якісно новим етапом природовідтворювальної та природоохоронної діяльності.

Висновки з проведеного дослідження. Як видно з вищенаведеного, потенціал земель сільськогосподарського призначення є складною багатофакторною категорією, яка на даний час не має єдиного однозначного трактування та методики оцінки. Запропоноване в статті визначення поняття «потенціал земель сільськогосподарського призначення» дає можливість розглядати його не тільки як наукову категорію, а й водночас розуміти його практичну цінність для сільськогосподарських товаровиробників, а також суспільства в цілому.

Бібліографічний список

1. Миско К. М. Ресурсний потенціал регіона (теоретические и методологические аспекты исследования) / К. М. Миско. – М. : Наука, 1991. – 94 с.
2. Васькова И. А. Словарь иностранных слов / И. А. Васькова. – М. : АСТ-ПРЕСС, 1998. – 640 с.
3. Шанский Н. М. Школьный этимологический словарь русского языка. Происхождение слов / Н. М. Шанский, Т. А. Боброва. – 7-е изд., стереотип. – М. : Дрофа, 2004. – 398 с.
4. Большая Советская Энциклопедия. – Т. 20. – М., 1977. – С.428.

5. Большой экономический словарь / под. ред. А. Н. Азрилияна. – 2-е изд. доп. и перераб. – М. : Институт новой экономики, 1997. – 864 с.
6. Большой коммерческий словарь / под ред. Т. Ф. Рябовой. – М. : Война и мир, 1996. – 399 с.
7. Андрійчук В. Г. Економіка аграрних підприємств / В. Г. Андрійчук. – К. : ІЗМН, 1996. – 512 с.
8. Третяк А. М. Економіка землекористування та землевпорядкування : [навч. посібник] / А. М. Третяк. – К. : ТОВ ЦЗРУ, 2004. – 542 с.
9. Производственный потенциал: обновление и использование / [Под ред. Н. И. Иванова]. – Киев : Наук. думка, 1989. – 256 с.
10. Андрійчук В. Г. Эффективность использования производственного потенциала в сельском хозяйстве / В. Г. Андрійчук. – М. : Экономика, 1983. – 208 с.
11. Баканов М. И. Теория экономического анализа / М. И. Баканов, А. Д. Шеремет. – М. : Финансы и статистика, 1999. – 416 с.
12. Андрійчук В. Г. Менеджмент: прийняття рішень і ризик / В. Г. Андрійчук, Л. Бауер. – К. : КНЕУ, 1998. – 313 с.
13. Горошков М. Н. В повышении эффективности – будущее нашей экономики / М. Н. Горошков. – М. : Знание, 1979. – 64 с.
14. Кудінов В. Наслідки і перспективи перетворень в економіці України / В. Кудінов // Економіка України. – 1995. – № 12. – С. 4-18.
15. Большая советская энциклопедия / [За ред. А. П. Прохорова]. – М., Санкт-Петербург : Норинг. – 1434 с.

Анотація

Визначено теоретичну сутність потенціалу земель сільськогосподарського призначення як економічної категорії та обґрунтовано необхідність ефективного використання потенціалу земель сільськогосподарського призначення. Визначено складові економічного потенціалу та його місце в ієрархії потенціалів, а також відмінність поняття «потенціал» від поняття «потенція». Наведено його відмінність від інших видів потенціалу земель сільськогосподарського призначення та дано визначення потенціалу земель сільськогосподарського призначення з позиції досягнення економічного ефекту, при найбільш повному задоволенні потреб суспільства та збереженні навколишнього природного середовища.

Ключові слова: потенціал, сільськогосподарські землі, поняття, класифікація, виробничий потенціал, ресурсний потенціал.

Аннотация

Определена теоретическая сущность потенциала земель сельскохозяйственного назначения как экономической категории и обоснована необходимость эффективного использования потенциала земель сельскохозяйственного назначения. Определены составляющие экономического потенциала и его место в иерархии потенциалов, а также отличие понятия «потенциал» от понятия «потенция». Приведены его отличие от других видов потенциала земель сельскохозяйственного назначения и дано определение потенциала земель сельскохозяйственного назначения с позиции достижения экономического эффекта, при наиболее полном удовлетворении потребностей общества и сохранении окружающей среды.

Ключевые слова: потенциал, сельскохозяйственные земли, понятие, классификация, производственный потенциал, ресурсный потенциал.

Annotation

Defined the essence of the theoretical capacity of agricultural land as an economic category and justify the need for effective use of agricultural land in the management of agriculture. Defined the components of the economic potential and its place in the hierarchy of potentials, and unlike the concept of “potential” of the concept of “potency”. Shows its difference from other types of potential agricultural land and shows definition of the potential of agricultural land from the perspective of achieving economic efficiency, with the most complete satisfaction of the needs of society and the preservation of the environment.

Key words: potential agricultural land, the concept, classification, production potential, resource potential.